

Kalló Olga Borbála

Tettek és ítéletek: hatósági személyek szerepe a mátészalkai gettóban

Bevezetés

Holokauszt... A kifejezés hallatán a koncentrációs táborok világa, a gázkamrák, a szétszakított családok képe, az erőfeletti küzdelem és a mindent átható remény körvonalazódik előttünk. Ez az eseménysorozat azonban már a zsidók elpusztítását célzó törekvések csúcspontját jelentette, így korántsem hagyhatók figyelmen kívül az idáig vezető utat ki-kövező történetek.

A zsidóságot az alapvető jogaitól, létfeltételeiktől és egzisztenciájuktól megfosztani kívánó rendeletek csupán a kezdetet jelentették, melyek megjelenését követően a zsidóságra váró sötét és ködös jövő a gettók kialakításával egyre inkább valósággá vált. Az intézkedések elsődleges célja a zsidóság megkülönböztetése, illetve a társadalom többi tagjától való elkülönítése, valamint a mozgásterének és a boldogulási lehetőségeinek a szűkítése volt.¹ A rendeletek első hulláma megtiltotta az utazást a zsidók számára,² ezt követték a zsidó tulajdon kisajátítására törekvő nagyarányú igénylések, a raktáraik, az üzleteik és a kiürítéssel érintett lakásaik kifosztása.³ Végül a sárga csillag viselésének elrendelése következett, amely megkülönböztető jelzésként tette lehetővé a honvédelmi és közbiztonsági szempontból megbízhatatlannak minősülő személyek felismerését.⁴

A társadalomtól való elszigeteltség, a méltóságtól és a személyes értékektől történő megfosztás egyesek szemében még elviselhető lett volna, azonban a gettósítás és a deportálás során a hatóságok által betöltött negatív szerep egyre kilátástalanabbá tette a zsidók helyzetét. Kivételek persze közöttük is akadtak, ők a lehetőségeikhez mérten igyekeztek elviselhetőbb körülményeket teremteni és elősegíteni a mentési akciók sikerességét. Többségben voltak viszont azok a személyek, akik a hatalmukkal visszaélve, parancskövetésre hivatkozva és a brutalitás különféle eszközeit a szolgálatukba állítva próbálták gátat szabni a zsidók megsegítésére irányuló törekvéseknek. Legfőbb feladataik közé tartozott a zsidó vagyontárgyak felkutatása, melynek eredményességét a mindennapivá váló fizikai erőszak és verbális bántalmazás volt hivatott biztosítani.

Az agresszió a „vészkorszak” eseményeiről számot adó naplók és visszaemlékezések folyamatosan visszatérő eleme, melyet az igazságszolgáltatásba vetett hit és annak a reménye övezett, hogy a zsidóság szenvedésében s pusztulásában szerepet játszó személyek végül elnyerhetik büntetésüket. Ez ugyan már nem tehette semmissé az átélteteket, nem hozhatta vissza a szeretteiket, azonban a továbblépéshez szükséges volt annak a tudata, hogy egy olyan időszak veheti kezdetét, melyben lehetőség nyílik a bűnösök felelősségre vonására és a társadalom támogatásának kivívására.

Ennek a folyamatnak a bemutatására kínál lehetőséget a mátészalkai gettó vizsgálata, előtérbe helyezve Cseri József csendőr-őrsparancsnok, Bernáth András csendőrőrmester és Papp Endre honvéd tizedes alakját és a tetteik következményét.

¹ Püski 2006. 285.

² Ránki 1978. 238.

³ Munkácsi 2022. 87.

⁴ Végső 2021. 14.

A mátészalkai gettó létrehozása és működése

A központi rendelkezések által rögzített irányelvektől eltérően egy adott régió belül is különbözőképpen zajlott a gettók kialakítása. Különbségek figyelhetők meg az elhelyezkedés, az alkalmazott rendszabályok szigorúságának mértéke, a hatóság embereinek magatartása, de a zsidóság elleni intézkedésekre a keresztény lakosság részéről érkező reakciók tekintetében is.

Az összeköltözés kihirdetését követően a szalkai zsidóság nem hagyhatta el a lakását. A csendőrség nem rendelkezett megfelelő létszámmal, így a zsidók házaikat kirendelt levéltáraknak kellett őrizniük.⁵

Szalka és vidéke zsidóságát 1944. április 16-tól kezdődően kényszerítették gettóba,⁶ ahonnan a zsidók utolsó csoportját 1944. június 5-én szállították el.⁷ Mátészalkán körzeti gettót alakítottak ki, amely zsidó gyűjtőtáborként volt ismeretes a köznyelvben. Nemcsak a környező települések, hanem Máramaros és Szatmár vármegye északi részének zsidóságát is itt gyűjtötték össze. Ennek következtében Randolph L. Braham szerint a 18000 főt is elérte az összezsúfoltak száma.⁸ A helyiek 1200 főt, a vidéki személyek pedig 7000–8000 főt tettek ki, így láthatóvá válik, hogy a Mátészalkára kerülő zsidók jelentős része Máramaros megyéből érkezett. Ez a létszám a környező településekre vonatkozó adatok tekintetében is jelentős volt, ugyanis Nyíregyházán körülbelül 20000, míg Kisvárdán 12000 főt gyűjtöttek össze.⁹

A gettó helyének kijelölése az országban alkalmazott szempontoktól eltérően alakult, ugyanis felállítását nem a városon kívül eső területen, hanem a belvárosban a Gr. Tisza István (ma Bajcsy-Zsilinszky utca), a Kossuth, a Zöldfa és a Rákóczi utca egy részének igénybevitelével történt, melyet a máramarosiak beszállítását követően kibővítettek a Rákóczi utca másik felével, továbbá a Hősök terével és környékével.¹⁰

1–2. térkép. A mátészalkai gettó területe.¹¹

⁵ Cserenyák 2014. 76.

⁶ Halmos 2008. 105.

⁷ Uo. 109.

⁸ Pelle 1990a. 84.

⁹ Nyéki 1999. 6–8.

¹⁰ Halmos 2008. 106.

¹¹ Takács 2024.

Ennek magyarázata a Szalkai Gyártelep és a Schreiber-féle fatelep közelsége, melyekből a főútvonalhoz vasúti iparvágány csatlakozott. A döntés háttérében meghúzódnó valódi ok tehát a deportálás végrehajtásának gyors és akadálytalan lebonyolításában mutatkozott meg.¹²

A gettóba tömörített zsidókat a helyi lakosságtól teljesen elzárták és a területet közel kétméteres deszkakerítéssel vették körül, a falalánk tetejét pedig szögesdróttal fedték be. Itt is megmutatkozott a szomszédságban elhelyezkedő fatelep hasznossága, hiszen az elkerítéshez szükséges faanyagot innen szerezték be. A gettó területén belül élő zsidók továbbra is a saját lakásukban tartózkodhattak és lehetőségük nyílt a palánkon kívülről érkező sorstársaik befogadására is. Ennek következtében volt, hogy egy szobában 20-25 személyt helyeztek el. A gyűjtőtábor egyre zsúfoltabbá vált, így az embereket padlásokra, fészerekbe és disznóólákba terelték, de valakinek már ennyi sem jutott, ezért az időjárási viszonyosságok elszenvetőként számukra csak a szabad ég alatt való tengődés maradt.¹³

A gettóba 14 napi élelem bevitele volt engedélyezett, azonban sokaknak még ennyit sem volt lehetőségük magukkal vinni. Ahogy az élelem fogyott, egyre inkább elviselhetetlenebbé váltak a gettóban uralkodó körülmények. A gettó lakóinak ellátásához a keresztény lakosság egy része is igyekezett hozzájárulni, akik a kerítés közelébe merészkedve dobáltak be számukra élelmiszereket.¹⁴ Közülük például Mádi István egy darab szalonnát akart a barátjának bejuttatni, ezért egy utcán talált sárga csillagot a mellére tűzve a gettó közelében sétálgatott. Hasonló céljai voltak Berendi Sándornénak is, aki egy fehér karszalagos zsidólegénytől érdeklődött, hogyan adhatna át egy csomagot a gettóban tartózkodó ismerősének. Végül mindkettőjüket feljelentették és csendőrök vezették elő a táborparancsnoksághoz.¹⁵

Többen kiemelték a Zsidó Tanács élelmezésben betöltött szerepét, amely megfelelő készletek hiányában egyedül nem volt képes ellátni a gettó lakóit. Az emberek éheztek, mivel már az útra próbáltak takarékoskodni,¹⁶ ezért fejenként csupán napi 10 dkg kenyér és egy kis adag krumpli került kiosztásra.¹⁷ A népkonyha pár napig volt felállítva, melynek megszűnésével egyetlen táplálékforrás a gettóba bevitt csekély mennyiségű élelmiszer maradt.¹⁸ A gettó lakói kétségbeesetten igyekeztek segítséget kérni a palánkon kívül tartózkodóktól, azonban az elszigeteltséget a levelek kijuttatásának megtiltása, a külvilággal való kapcsolattartás meggátolása tette teljessé: „Nagyon sokat éhezünk, ezért írtunk a rokonoknak, hogy hozzanak nekünk élelmet, de még a postánkat sem küldték el.”¹⁹

A gettó területére igazolvánnyal belépőket is igyekeztek heves fenyegetések közepette elrettenteni a gettóba tömörített személyekkel történő kapcsolatfelvételtől: „[...] nem lehetett szólni hozzájuk, a csendőr ott volt mellettem. És pofa be, meg szétrúgom a pofád, nem tudom, úgy beszélt, mint az állatokkal, ott a bent lévőekkel. [...] intettem, aztán azt mondta a csendőr nekem, hogy eltöröm a puskatussal a kezéd, ha integetel (sic!) ezeknek az állatoknak.”²⁰

¹² Nyéki 1999. 7.

¹³ Cservenyák 2014. 80.

¹⁴ Uo. 81.

¹⁵ MNL SzSzBVL IV.766. III-j. 1944. 1.

¹⁶ 69. sz. jegyzőkönyv

¹⁷ 330. sz. jegyzőkönyv

¹⁸ 79. sz. jegyzőkönyv

¹⁹ 3204. sz. jegyzőkönyv

²⁰ Tóth Irén oral history interjúja. 21–22.

A másik kritikus pont az egészségügyi ellátás volt. A betegeket zsidó orvosok látták el, ambulanciát a gettón kívüli zsidóházban rendeztek be. A kilátástalanság, a mindennapos szenvedés, a betegségek és a bántalmazás több esetben odáig vezetett, hogy az érintettek kiutat már csak az öngyilkosságban találtak.²¹

A gyűjtőtábor kiürítéséhez közeledve a hatóságok a zsidóság megnyugtatója és a deportálás gördülékeny végrehajtása céljából téves információkat terjesztettek a várható úti-cél tekintetében. Ezek között szerepelt a mezőgazdasági munka végzése Kisvárdán²² vagy éppen az ország belső területein, míg mások úgy tudták, hogy Nyíregyházán,²³ magyarországi tanyán,²⁴ esetleg Németországban²⁵ fognak dolgozni. Az ellenállást tovább csillapították a gettóból való hazatérésre,²⁶ valamint a munkavégzés helyén biztosított remek ellátásra vonatkozó ígéretetek.²⁷

Ilyen körülmények között a deportálás pillanatát testileg teljesen kimerülve, kifosztva és megalázva megélő személyekben fel sem merült a lázadás gondolata.²⁸

Hatósági személyek alakja a visszaemlékezések tükrében

A mátészalkai gettó öt bejáratnál rendelkezett, melyek mindegyikét fegyveres csendőrök őrizték. A gettó falain belül pedig a zsidórendőrök láttak el szolgálatot. A táboron keresztülhaladni gyalogosan és járművel sem lehetett. A nem-zsidók többsége a hatóság közreműködésével a gettó területén kívüli zsidó házakba költözött, maradék részük pedig a „gettóigazolvány” birtokában juthatott be a gettón belül található lakásába.²⁹

A rendfenntartás a csendőrség csekély állománya számára egyedül nem volt kivitelezhető, ezért kisegítő rendfenntartókat jelöltek ki. Ők alkották a gettórendőrök csoportját, amely főként 17–21 év közötti fiatalokból tevődött össze. A csendőrök által kiadott parancsokat hajtották végre, ellenszegülés esetén őket illette meg a verés. Felszerelésüket csupán egy karszalag és egy bot képezte.³⁰

A fizikai erőszak alkalmazására minden adandó alkalmat megragadtak. A verést büntetésként alkalmazták például a házkutatások során észlelt tisztaság hiányára hivatkozva,³¹ de abban az esetben is, ha a sárga csillag helytelenül volt felvarrva, vagy éppen azért, mert valaki zsebre dugta a kezét.³² Mondvacsínált okokból, előszeretettel verték tehát véresre az áldozataikat, mely eseteket a visszaemlékezők is felidéztek: „*A férfiakat kivitték munkára, a tábori csendőrök és SS-ek sokszor még egy cigarettáért is vertek. Egy péntek este, amikor az asszonyok*

²¹ Cservenyák 2014. 82.

²² 69. sz. jegyzőkönyv

²³ 635. sz. jegyzőkönyv

²⁴ 842. sz. jegyzőkönyv

²⁵ 2386. sz. jegyzőkönyv

²⁶ 71. sz. jegyzőkönyv

²⁷ 330. sz. jegyzőkönyv

²⁸ Cservenyák 2014. 82.

²⁹ Uo. 76–77.

³⁰ Uo. 80.

³¹ 591. sz. jegyzőkönyv

³² 1781. sz. jegyzőkönyv

*gyertyát gyújtottak, őket is nagyon megverték, ha valaki nem emelt elég gyorsan kalapot a német katonának, rögtön elverték.*³³

A munkára kényszerített személyeket sem kímélték, ugyanis az ő tevékenységüket a csendőrök szórakoztatása céljából bevetett kínzások még tovább nehezítették: „*A férfiakat kivitték munkára, egyik helyen gödröket ásattak, a másik helyen meg újra betemették, csak azért csinálták ezt, hogy valamivel foglalkoztassák és kínozzák őket. Később már a nőket is kivitték gödröket ásni, és akinél valami nem tetszett nekik, nem nézték, hogy nők, férfiak, vagy gyerekek, véresre verték őket.*”³⁴

Az elrettentés, a szabályok betartására történő kényszerítés is állandó elemként szerepelt a repertoárjukban: „*Az embereket úgy ütötték, verték, mint az állatokat. Ha egy férfi mindjárt nem kapta le a kalapját egy csendőr vagy nyilas kölyök előtt, órákra kikötötték a fákra.*”³⁵

A hatóságok kegyetlenkedéseinek a férfiak mellett a nők és a gyermekek is áldozatul estek. Kíméletlenül megverték az állapotos asszonyokat,³⁶ kikötöttek egy fiút két órára csupán azért, mert bement lekvárt venni egy üzletbe,³⁷ míg egy fiatal anya a férjének írt a frontra, ezért a két hónapos gyermekével együtt másfél órára kötözték ki.³⁸ A gettó többi lakóját ilyen esetekben bottal zavarták ki a helyszínre, arra kényszerítve őket, hogy végignézzék a társaik szenvedését.³⁹

A tábor zsúfoltsága következtében fedél nélkül maradt zsidók könyörgése hallatán sem mutattak együttérzést a csendőrök, keserves panaszaik jobb körülményeket nem, csupán még több szenvedést zúdítottak rájuk: „*A mátészalkai gettóban, a temetőben helyezték el bennünket a szabad ég alatt. Amikor szakadt az eső, megkértem a csendőröket, hogy a két kis gyerekkel engedjenek tető alá menni, és akkor megverték a csendőrök.*”⁴⁰

A mátészalkai gettóban ötven ember vesztette életét,⁴¹ melynek körülményeit és okait a túlélők eltérő módon idézték fel. A csendőrök határokat nem ismerve éltek a testi fenyegetés eszközeivel, melyek néhány esetben a már teljesen legyengült, a legapróbb ellenállásra sem képes ártatlanok életét követelték: „*Sokan haltak meg már itt a gettóban. Én két esetről tudok. Ezek [az emberek] a csendőrök brutalitása következtében haltak meg.*”⁴²

A rendőrként is tevékenykedő Rath Ernő nem vitatta ugyan a hatósági személyek által elkövetett, indokolatlan brutalitást, de a szavaiban mégis arra történő utalás fedezhető fel, hogy igyekezett elfedni a felelősségüket a bekövetkezett halálozások tekintetében. Ehhez a kijelentéséhez éppúgy hozzájárulhatott a hatóság kötelékéhez való tartozás, mint az, hogy esetleg nem volt szemtanúja konkrét esetnek: „*Volt itt két SS, továbbá egy csendőr szakaszvezető, ezek hárman észrevették rögtön, ha valaki nem kapta le elég gyorsan a sapkáját, ezért és minden más csekélységért is rögtön nagyon vertek. A gettóban előfordultak halálesetek, ezek azonban mind természetes halálesetek voltak.*”⁴³

³³ 911. sz. jegyzőkönyv

³⁴ 1781. sz. jegyzőkönyv

³⁵ 2134. sz. jegyzőkönyv

³⁶ 1606. sz. jegyzőkönyv

³⁷ 911. sz. jegyzőkönyv

³⁸ 1703. sz. jegyzőkönyv

³⁹ 1781. sz. jegyzőkönyv

⁴⁰ 423. sz. jegyzőkönyv

⁴¹ Nyéki 1999. 8.

⁴² 1086. sz. jegyzőkönyv

⁴³ 2368. sz. jegyzőkönyv

A gyűjtőtáborba hurcolás előtti napokban a hatóság által kijelölt bizottságok leltározást végeztek a zsidók lakásaiban.⁴⁴ Az értéktárgyak utáni „hajsza” ismételt lehetőséget kínált a hatalommal történő visszaélésekre és az agresszív megnyilvánulásokra: *„A csendőrök állandóan fosztogattak bennünket, elvéve minden értéktárgyat és pénzt. Cca. 4 hétig lebettünk a gettóban, amikor a német SS katonaság kiadta a parancsot, hogy azonnal elkészülni, mert vagoníroznak. Előzőleg még a csendőrök elvittek tőlünk minden holmit és élelmet, csupán ami rajtunk volt, az maradt meg.”*⁴⁵

Többen megpróbálkoztak a vagyontárgyaik elrejtésével, abban reménykedve, hogy később azok birtokában talán jobb sorsot vívhatnak ki a maguk számára. Az értékek felkutatására a Kossuth utcai zsinagóga épülete szolgált „pénzverdeként”, ahol a vagyonosabbnak vélt személyeket különösen kegyetlen kínzásoknak vetették alá a csendőrpárancsnok, Kulifai irányításával.⁴⁶

*„Állandóan verték itt az embereket. Ha megláttuk, hogy két német bejött a gettóba, mindenki szökött, bújt, amerre látott. Házkutatás mindennapos volt. Egyszer kivitték az embereket a temetőbe, a csendőrök meztelenre vetkőztettek, megmotozták, a németek nézték és elvettek tőlünk mindent. Amikor elvittek bennünket onnan, utánunk felásták az egész gettót, keresték az elrejtett zsidó kincseket.”*⁴⁷

A fizikai erőszakon túl a mentális befolyásolás eszközt bevetve még az utolsó pillanatokban is fenyegetéssel, lelki terrort alkalmazva próbálták megfosztani a zsidókat a megőrzött személyes tárgyaik utolsó darabjaitól: *„Mielőtt vagonba raktak bennünket, újból szigorúan megmotozták és azonkívül megfenyegettek, hogy ha valakinél még találnak valami értéket, azt azonnal agyonlövik.”*⁴⁸

A bűnösök felelősségre vonása

A második világháborút követő időszakban egymás után láttak napvilágot a múlt rendszer felelőseinek megbüntetésére irányuló kezdeményezések. A magyar vádlottak elleni 1945 és 1949 közötti népbíróági perek száma az ötvenezret is meghaladta.⁴⁹

Nehéz volt elfogadni a vádlottak családja számára, hogy a hozzátartozóikat vádoló ügyészek és az ítéleteket meghozó személyek körében a közelmúltban halálraítélt zsidók voltak. A népbíróági tárgyalások igyekeztek az elkövetett kegyetlenségek minden apró részletét feltárni, ami a keresztény középosztály ellenérzését váltotta ki. A zsidók mérhetetlen, kegyetlen bosszúvágyát hangoztatták és elérkezettnek tekintették a megbékélést. Nagylelkűséget és így a bosszúról való lemondást várták volna el a zsidóságtól.⁵⁰

1945 után a rendőrség országos szinten nagyszabású megtorló intézkedéseket alkalmazott a csendőrök ellen, azonban Szabolcs-Szatmár megyében a hatóság a lakosság támogatásával igyekezett ellenállni és gátat szabni a felelősségre vonásoknak. Különösen

⁴⁴ Cservenyák 2014. 79.

⁴⁵ 71. sz. jegyzőkönyv

⁴⁶ Cservenyák 2014. 84.

⁴⁷ 352. sz. jegyzőkönyv

⁴⁸ 423. sz. jegyzőkönyv

⁴⁹ Veszprémy 2019. 169.

⁵⁰ Gonda 1967. 273.

igaz volt ez a mátészalkai rendőrségre és a kommunista párt vezetőségére, melyek főként volt nyilasokból és egyéb megbízhatatlan elemekből tevődtek össze.⁵¹

Mátészalkai vonatkozásban a hatósági személyek által elkövetett brutalitások ismertetésére, a bűnök súlyának és a hozott ítéletek szigorúságának vizsgálatára kínál lehetőséget Cseri József csendőr-őrparancsnok, Bernáth András csendőrmester és Papp Endre honvéd tizedes esete.

Cseri József 1914-ben született Győrladamérban, ahol 1937 februárjáig földművesként dolgozott. Ezt követően Győrben, a IV. honvéd gyalogezrednél teljesített szolgálatot 1938. november 20-ig. Ezután önként jelentkezett a csendőrség kötelékébe. Bevonult a Böszörményi úti laktanyába, próbacsendőrként Vecsésen szolgált, majd a csengeri őrshez és a kassai nyomozó alosztályhoz is átkerült. A nyomozó osztály tagjaként Mátészalkára vezényelték, ahol a gettósítás során Kulifai csendőr főhadnagy utasításait követte. Tetteiért a népbíróság előtt felelő Cseri József rendkívüli kegyetlenségről tett tanúbizonyságot. Kihallgatása során elismerte, hogy addig verte bottal egy csengeri zsidó besúgó által megnevezett, állítólag értéktárgyakat rejtgető személyek talpát, míg fel nem fedték a rejtékhelyeiket. Tisztában volt azzal, hogy cselekedetei szabályellenesek, azonban a kapott feladatok teljesítésének szükségességét a szigorú parancskövetéssel magyarázta. Kegyelmet tőle a nők sem remélhettek, akiket megerőszakolt, s ha megpróbáltak ellenállni, a ruhát letépte róluk, és súlyosan bántalmazta őket.⁵²

Igyekezett elkerülni a felelősségre vonást, azonban a rendőrségnek egy általános razzia alkalmával egy csengeri csempésznél talált levél segítségével sikerült kiderítenie a tartózkodási helyét. A lapok által már százszoros gyilkosként emlegetett Cserit Debrecenben hallgatták ki. A vádlott vallomásában beismerte a gettóba kényszerített zsidóktól történő élelmiszer-megvonást és a vagonokba zsúfolást is,⁵³ de mindvégig tagadta a gyermekek gettóban történő kikötözését és az üldözöttek bántalmazását a vagonírozások során, melyről több tanú is említést tett.⁵⁴

Több napon keresztül tárgyalta az ügyet Mátészalkán a debreceni népbíróság.⁵⁵ Végül a halálos ítéletet a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) helybenhagyta. Cseri József eredménytelen fellebbezéssel, majd az ügyvédje útján újrafelvételi kérelemmel is próbálkozott, melyet bármiféle vizsgálat vagy tárgyalás nélkül szintén visszautasítottak.⁵⁶ Cseri József kivégzésére Budapesten került sor, 1948. október 23-a, szombat reggelén.⁵⁷ A helyszínt a költségkímélés érdekében választották, ugyanis Cserit időközben az Országos Letartóztató Intézetbe szállították, így a Debrecenbe való, három fogházőr általi átkísérése, és az ítéletet végrehajtó személyek két kísérővel történő utazása jóval költségesebbnek bizonyult volna.⁵⁸

A „példastatuáló” ítélet a mátészalkai keresztény lakosság negatív reakcióját váltotta ki. Cserire a zsidó-kommunista mesterkedés áldozataként, egy egyszerű végrehajtóként tekintettek, és nehezményezték, hogy Kulifainak és a többi beosztottjának nem kellett

⁵¹ Pelle 1990b. 74.

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-63622. 6–8.

⁵³ Néplap, 5. évf. (1948), 140. sz., 1948. június 22. 5.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-63622. 8.

⁵⁵ Néplap, 5. évf. (1948), 224. sz., 1948. szeptember 29. 4.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-87169. 109.

⁵⁷ Magyar Nap, 2. évf. (1948), 246. sz., 1948. október 24. 8.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-87169. 109.

számolnia a tetteik következményeivel. 1944 tavaszán a kínzókamra szomszédságában élő Szabó Ferenc fültanúja volt Cseri kegyetlenkedéseinek, és a per során egyetlen keresztényként tett terhelő tanúvallomást, ami miatt a mátészalkai közösség „kollaboránsnak” bélyegezte, kiközösítette, és az eset után még a feleségével sem álltak többé szóba.⁵⁹

Bernáth András csömödéri lakos 1910-ben született Olaszliszván. Eredeti foglalkozása földműves volt, a későbbiekben azonban szolgálatot teljesített a kassai 8. és a szombathelyi 3. csendőrkerületben is.⁶⁰ A világháború utáni időszakban rendőr törzsőrmesterként folytatta tevékenységét. 1945-ben adott ki ellene vádiratot a nyíregyházi népügyészség, mely szerint annak a csendőrkülönítménynek a tagja volt, melyet a mátészalkai gettó őrzésével bíztak meg korábban. Hatalmával visszaélve, a legkülönbözőbb kínzási módszereket és egyéb kegyetlenkedéseket alkalmazva vállalt szerepet a deportálás lebonyolításában. A büntetése előli menekvés reményében a Dunántúlra szökött, azonban a körözés eredményesen zárult, és Bernáthot sikerült kézre keríteni.⁶¹ Az 1947 augusztusában tartott tárgyaláson bebizonyosodott, hogy Bernáth András a gettóban történt motozások során áldozatait meztelenre vetkőztette, és korbáccsal verte ki belőlük az értékeik rejtekhelyét.⁶² Végül hat hónap börtönbüntetésre ítélték népellenes bűntett miatt.⁶³

Papp Endre ópályi földművest szintén népellenes bűncselekményekkel vádolták meg. 1944-ben a mátészalkai gettóban honvéd tizedesként lett Kulifai csendőrfőhadnagy segédje. Egy zsidó imaszíjból font korbáccsal verte félholtra az áldozatait. Egy rokonán élelem beadásával segíteni szándékozó segédrendőrt olyan brutális módon vert meg, hogy három nap múlva belehalt a sérüléseibe. Bűnössége beigazolódott és a népbíróság tízévi kényszermunkára ítélte.⁶⁴

A tárgyalások során a vádlottak mindent elkövettek az ártatlanságuk bizonyítása érdekében. Védekező stratégiáik között leggyakrabban az utasítások követése hangzott el. A népbíróság nem hunyt szemet az ebben rejlő ellentmondások felett. Kiemelte, hogy az elkövetők képesek lettek volna a jó és a rossz közötti különbségtételre, ezért a népbíróság figyelmen kívül hagyta a kényszerítésre és az állásuk elhagyására vonatkozó képtelenséget felvázoló mentegőzéseiket is. Végül azonban a népbíróság előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek nagyobb része meggyőződés nélkül engedelmeskedett a felettesek parancsának.⁶⁵

Összegzés

Az ismertetett esetek alapján is megerősítést nyer az a tény, hogy a „zsidótlanítási” akció végrehajtása során Eichmann nem nélkülözhetette a magyar rendőri és csendőri szervek közreműködését.⁶⁶ A kijelölt tíz csendőrkerület parancsnokai viszont közel sem azo-

⁵⁹ Pelle 1990b. 74.

⁶⁰ ÁBTL 4.1. A-969/7. 2.

⁶¹ Magyar Nép, 4. évf. (1947), 158. sz., 1947. július 15. 3.

⁶² Magyar Nép, 4. évf. (1947), 188. sz., 1947. augusztus 20. 3.

⁶³ ÁBTL 4.1. A-969/7. 2.

⁶⁴ Magyar Nép, 4. évf. (1947), 126. sz., 1947. június 7. 1.

⁶⁵ Veszprémy 2019. 224.

⁶⁶ Molnár 2000. 31.

nos lelkesedéssel hajtották végre a zsidóellenes utasításokat. Voltak, akik igyekeztek minimálisra csökkenteni a gettósítás folyamatában történő részvételüket, míg mások rendkívül tevékenyen vették ki belőle a részüket.⁶⁷

A rendelkezésre álló információk alátámasztják, hogy a német vagy holland hivatalnokokhoz hasonlóan a magyar hatóságok jelentős része nem egy esetben nagy lelkesedéssel vetette bele magát a „zsidókérdés megoldásába”. Az országos érvényű rendeletek utasításai szerint jártak el, de olykor még azok hatályba lépése előtt önszorgalomból láttak hozzá a feladatok végrehajtásához. Ezt bizonyítja, hogy a gettók létesítésére vonatkozó kormányrendelet csak 1944. április 28-án lépett életbe, azonban az SS-ek a magyar hatóságok támogatásával már április 16-án elkezdtek a megvalósítást.⁶⁸ Erre alapot szolgáltatnak számukra a törvényesség legkisebb látszatát is nélkülöző, telefonon keresztül vagy akár a különböző értekezleteken elhangzó szóbeli utasítások.⁶⁹ A csendőrök így alkalmasnak bizonyultak a feladatok kérdés nélküli teljesítésére, ami következtében a magyar kollaboránsok és a náci számára tökéletes eszközt testesítettek meg a zsidóellenes rendeletek zökkenőmentes megvalósításához.⁷⁰

Nem véletlen tehát, hogy a csendőrök egy csoportjának kegyetlenkedései a túlélők visszaemlékezéseinek állandó tárgyát képezték, melyek többsége a zsidó vagyontárgyak felkutatásának előmozdítására irányult. Az elkövetők átlagemberek voltak, akiket többek között a megfelelési kényszer, a gyávaság, az előrelépés lehetősége, a harag vagy éppen a gyűlölet motivált. Megfigyelhető a bűnösök moralitásának újradefiniálása, ami következtében a kegyetlenségek végrehajtása már nem pusztán elfogadható, hanem muszáj is.⁷¹

A népbíróági perek során hozott ítéletek által kiváltott reakciókat éles kettőség jellemezte, ugyanis szigorúságuk mértéke a keresztény lakosság nemtetszését vonta maga után, azonban az áldozatok számára némi elégtételként is szolgálhattak.

⁶⁷ Molnár 2000. 36.

⁶⁸ Braham 2007. 55.

⁶⁹ Molnár 2000. 41.

⁷⁰ Csósz 2010. 108.

⁷¹ Veszprémy 2019. 212.

Olga Borbála Kalló

Actions and Judgments: The Role of Authority Figures in the Mátészalka Ghetto

The aim of this study is to provide a comprehensive picture of the violent acts committed by authority figures in the Mátészalka ghetto through the personal experiences of survivors and the consequences of their actions. This examination is facilitated by the judgments made during the people's court cases against individuals such as police commander József Cseri, gendarmerie sergeant András Bernáth, and corporal Endre Papp, whose receptions in society were quite ambivalent due to the role of the Jewish community in the justice system.

Források

Közzétett források

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
3.1.9. V-63622.	Állambiztonsági iratok levéltára. Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék. A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Vizsgálati dosszié Cseri József ügyében
3.1.9. V-87169.	Állambiztonsági iratok levéltára. Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék. A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Vizsgálati dosszié Cseri József ügyében
4.1. A-969/7.	Állambiztonsági iratok levéltára. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag). Borsod és Zala megyékben élő volt M. Kir. csendőrök és nyomozók
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
SzSzBVL	Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára
IV.766	Mátészalkai járás főszolgabírájának iratai (1870–1944)

Sajtóforrások

(Online: Arcanum Digitális Tudománytár – Utolsó letöltés: 2024. október 22.)

Magyar Nap, 2. évf. (1948) 246. sz.

Magyar Nép, 4. évf. (1947) 126. sz., 158. sz., 188. sz.

Néplap, 5. évf. (1948) 140. sz., 224. sz.

Online források

Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság – Visszaemlékezések a holokausztról
Jegyzőkönyvek (Utolsó letöltés: 2024. október 22.)

69. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=69>]

71. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=71>]

79. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=79>]

330. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=330>]
352. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=352>]
423. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=423>]
591. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=591>]
635. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=635>]
842. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=842>]
911. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=911>]
1086. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=1086>]
1606. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=1606>]
1703. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=1703>]
1781. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=1781>]
2134. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=2134>]
2368. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=2368>]
3204. sz. [Online: <http://degob.hu/index.php?showjk=3204>]
Tóth Irén interjúja. Oral history interjú [Online: https://collections.ushmm.org/oh_findingaids/RG-50.670.0042_01_trs_hu.pdf] (Utolsó letöltés: 2024. október 22.), United States Holocaust Memorial Museum
Takács 2024. Takács Tamás: *Mátészalka kultúrájának zsidó fundamentumai* [Online: <https://kibic.hu/2025/01/16/mateszalka-torteneti-hianyos-lenne-a-zsidóság-bemutatása-nelkül/>] Rövidfilm (Utolsó letöltés: 2025. március 9.)

Szakirodalom

- Braham 2007. Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája I. Bp., 2007.
Cserenyák 2014. Cserenyák László (szerk.): Vizionlátásra Blum néni. Zsidó életmód és a holokauszt Mátészalkán. Mátészalka, 2014.
Csősz 2010. Csősz László: Tettesek, szemtanúk, áldozatok. A vészkorszak Jász-Nagykún-Szolnok megyében. PhD-disszertáció (SZTE). Szeged, 2010.
Gonda 1967. Gonda Moshe Élijáhu (László): A debreceni zsidók száz éve. A mártírhalt halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére. Tel-Aviv, 1967.

- Halmos 2008. Halmos Sándor: Szatmár vármegye zsidósága. Nyíregyháza, 2008.
- Molnár 2000. Molnár Judit: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből. Szeged, 2000.
- Munkácsi 2022. Munkácsi Ernő: Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához. London, Chicago, 2022.
- Nyéki 1999. Nyéki Károly: „... imádkozzatok értünk, hogy mielőbb meghaljunk...”: halálózások a mátészalkai gettóban, 1944 április–május. Mátészalka, 1999.
- Pelle 1990a. Pelle János: Zsidók egy óriásközségben. Valóság, 33. évf. (1990), 10. sz., 1990. október 1. 76–86.
- Pelle 1990b. Pelle János: A népirtás utórezgései. In: Múlt és Jövő, 1. (1990) 4. sz. 72–76.
- Püski 2006. Püski Levente: A Horthy-rendszer (1919–1945). Bp., 2006.
- Ránki 1978. Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Bp., 1978.
- Végső 2021. Végső István: A magyarországi vidéki gettók megszervezése. In: Vidéki gettók. „... nem marad itt közülük hírmondó sem”. Szerk.: Biró Hajnalka, Nagy Adél. Bp., 2021.
- Veszprémy 2019. Veszprémy László Bernát: Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt. Bp., 2019.